

הכנסייה הרוסית-אורתודוקסית כזרוע שלטונית של משטר פוטין בישראל

אלה איטקין וארקדי מיל-מן | גיליון 2176 | 26 ביולי 2026

נהוג לראות את הכנסייה הרוסית בישראל כמוסד דתי שמטרתו לשרת את הצליינים האורתודוקסים הרבים הפוקדים את המדינה מדי שנה. אולם, מעבר לתפקידה כקהילת מאמינים, כנסייה זו מהווה שחקן פוליטי משמעותי במאמצי רוסיה להרחיב את השפעתה בישראל בפרט ובמזרח התיכון בכלל. למעשה, הכנסייה הרוסית, על מוסדותיה ונציגיה, מהווה זרוע שלטונית של המשטר הפוטיניסטי בישראל. בעת שסוגיית העברת הבעלות על חצר אלכסנדר בירושלים ניצבת שוב לפתחם של מקבלי ההחלטות, יש להסב את תשומת הלב לתפקידה הפוליטי ואף הביוני של הכנסייה בעבר ובהווה, ולעמוד על המשמעויות הרחבות – הפוליטיות והביטחוניות – שעשויות להיות למחווה זו לרוסיה.

הכנסייה כשחקן פוליטי: רקע היסטורי

למדינה הרוסית מסורת ארוכת שנים של שימוש במוסדות דתיים לטובת השפעה. למעשה, מאז התבססות הכנסייה הרוסית במאה ה-19, הרחבת ההשפעה הפוליטית של רוסיה במזרח התיכון היוותה חלק ממטרותיה המרכזיות. יתרה מכך, בנסיבות היסטוריות שונות, הכנסייה הרוסית הייתה הגורם הבלעדי שריכז ותיאם את הנוכחות הרוסית באזור.

למעשה, הנוכחות הכנסייתית בארץ הקודש הייתה יוזמת המשטר הרוסי, ובפרט משרד החוץ הרוסי, במטרה לקדם מיסיון לצד אינטרסים פוליטיים רוסיים. תחילת הפעילות הכנסייתית ב-1848 בארץ התאפיינה בהקמת תשתיות כגון חצרות (מתחמים הכוללים כנסייה, מרחב קהילתי-תרבותי ולעיתים גם מנזר), בתי חולים, כנסיות, בתי הארחה ועוד. נציגי הכנסייה הראשונים היו גם בוגרי אקדמיות דתיות ומעורים בעבודה הדיפלומטית-כנסייתית שנדרשה מהם בשליחותם בירושלים. בקיאות במזרח התיכון בשילוב עם היכולת למצוא אינטרסים משותפים ולעורר יראת כבוד כלפיהם וכלפי המשטר אותו ייצגו, היוו חלק משמעותי מתפקידם בבניית התשתית הנדרשת לנוכחותה של הכנסייה הרוסית בארץ ישראל. לאחר מלחמת קרים ב-1856, הכנסייה הרוסית בארץ ישראל הפכה באופן רשמי לזרוע שלטון נוספת של האימפריה, כשתפקידה היה בראש ובראשונה ליישם את האינטרסים של מדיניות החוץ הרוסית.

העשורים הבאים של המיסיון הרוסי בארץ ישראל התאפיינו ברכישת קרקעות ונכסים אינטנסיבית ברחבי הארץ. נכון ל-1914, בבעלות הכנסייה הרוסית היו 11 חצרות. מוסדות אלו שימשו אבן דרך לאלפי צליינים מדי שנה, שחלקם גם בחרו להישאר בארץ הקודש, מה שתרם להתפשטות השפה והתרבות הרוסית בה. פעילות נוספת שהכנסייה התרכזת בה הייתה מעורבות ניכרת בחינוך האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל, בהקמה ובניהול של בתי ספר דתיים וסמינרים למורים. חלקם פועלים בישראל עד היום.

מלחמת העולם הראשונה הביאה את הקץ על האימפריה הרוסית, ואיתה גם על הבעלות על נכסים רוסיים בארץ ישראל. כינון המנדט הבריטי בארץ ישראל בתום המלחמה והיחסים הרעועים בין בריטניה לברית המועצות הביאו לידי סירובה של הראשונה להכיר באחרונה כיורשת החוקית של הנכסים הכנסייתיים. ניהולם בפועל עבר לידי המהגרים והצליינים שנותרו על אדמת הארץ, כשמרביתם נשים – נזירות וצלייניות. כל נציגי הכנסייה רמייהדרג עזבו מכיוון שהיו חלק בלתי נפרד מהמערכת השלטונית הצארית. מבחינה זו, התקופה שבין המלחמות מהווה נקודת שפל באחיזה הפיזית ובאינטרסים הרוחניים והפוליטיים של הכנסייה הרוסית בארץ ישראל. עם זאת, תנועת המטוטלת נעה בשנית במהלך מלחמת העולם השנייה; במהלכה, וביתר שאת לאחריה, הפכה הכנסייה לשחקן פוליטי מרכזי במזרח התיכון.

חוקרים מסכימים כי אחת הסיבות המרכזיות לשינוי המדיניות הדתית תחת שלטון סטלין בשנות ה-40 הייתה אפשרות המוביליזציה של הכנסייה לטובת מטרות מדיניות חוץ. הכתרה מחדש של ראש כנסייה, אלכסיוס ה-1, בראשית 1945, וביקורו של זה בארץ במאי 1948, ימים ספורים לאחר הכרזת המדינה, מעידים על המשמעות המרכזית שהייתה לכנסייה עבור מדיניות החוץ הסובייטית באזור.

קום המדינה הביא אתו שינויים חיוניים עבור הדיפלומטיה הסובייטית-כנסייתית. הכרת ברית המועצות במדינת ישראל כחלק מחיזוק מערך הכוחות הסוציאליסטיים באזור הביא להתחממות היחסים בין המדינה הצעירה למשטר הסטליניסטי. מגמה זו באה לידי ביטוי בהזמנת נציגי הכנסייה לחזור לירושלים, ובהשבתם של 15 נכסים לידי ברית המועצות, מהלך שהיווה הכרה בהיותה יורשת לגיטימית לאימפריה הצארית. אולם, מעמד יתר הנכסים והקרקעות לא הוסדר באופן רשמי, עובדה שהובילה לניסיונות חוזרים ונשנים של ברית המועצות להיאחז בהם. ניסיונות אלה הלכו וגברו עם הידרדרות היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות בעשור הראשון של המדינה, במהלכו הפכה הכנסייה לאחד הכלים היחידים של השלטון הסובייטי לנוכחות ודריסת רגל פוליטית במדינת ישראל. מלחמת ששת הימים, שהובילה לניתוק היחסים הרשמיים בין ירושלים למוסקבה, הותירה את הכנסייה כאחד הגורמים הפעילים של השלטון הסובייטי בישראל.

שירותי הבין והכנסייה

היסטורית, הכנסייה ונציגיה נרדפו תחת השלטון הסובייטי. דת נחשבה לאנטי-קומוניסטית ואנטי-מודרנית, ועל המוסדות הדתיים הוטלו מגבלות רבות. הרצון לשלוט בנציגי הדת נותר בעינו לכל אורך שנות השלטון הסובייטי, ושיתופי הפעולה בינם לבין מנגנוני הביטחון הסובייטיים, על גלגוליהם השונים, נכפו על רבים מהם. המשטרה החשאית גייסה אנשי דת מכל דרגות הכהונה שהעבירו לה דיווחים, היו נתונים למניפולציות שלה ופעלו בהתאם להנחיותיה. ככלל, הערכות מעידות על כחמישים אחוזים מכלל הכמרים האורתודוקסיים שעבדו עם הק"ג, המשטרה החשאית הסובייטית. יתרה מכך, ככל שאדם התקדם בדרגות הכהונה בכנסייה הרוסית, כך שיתוף הפעולה עם המשטרה החשאית הפך להכרח. במקביל, הק"ג סייע למשתפי הפעולה להתקדם בדרגות הכהונה. זאת, ביתר שאת במהלך המלחמה הקרה כשמדובר היה בנציג כנסייתי האמור לכהן מחוץ לגבולות המדינה הסובייטית. מסמכים מעידים, למשל, על התערבות הק"ג בבחירת נזירות העתידות להישלח למנזרים בירושלים בשנות ה-50. כך, דריסת הרגל של הכנסייה במדינת ישראל הייתה כפולה – הן של המדינה והן של שירותי הבין הסובייטיים.

נפילת ברית המועצות ב-1991 הובילה במידה רבה לשחרור הכנסייה מזרועות המשטרה החשאית. לאור חופש הדת והפריחה הרוחנית שחוו רבים מהדתות והזרמים הרוחניים ברוסיה בשנות ה-90, הכמרים הצעירים ראו בשיתוף פעולה עם המדינה ועם המשטרה החשאית מורשת בעייתית של המשטר הסובייטי. במקביל, התפרקות המדינה הותירה את הק"ג בכאוס. אי-רצונו של בוריס ילצין, נשיאה הראשון של רוסיה, לפרק את הארגון (כפי שקרה למשל במזרח גרמניה עם השטאזי), הוביל אמנם להצטרפות הק"ג למגמות ליברליזציה, אולם צעד זה נותר סמלי בעיקרו משום שמחלקות קג"ב רבות המשיכו את עבודתן ללא שינוי ניכר גם אחרי 1991. עם זאת, בהינתן מגמות הדמוקרטיזציה והיפרדות הדת מן המדינה, ה-FSB (יורש הק"ג) לא ראה בכנסייה הרוסית עניין העומד בפני עצמו, ומעטים ממשרתיו הכירו מקרוב את רעיונות היסוד והמאפיינים הייחודיים של המערכת הכנסייתית.

אדישות זו השתנתה תחת שלטון הנשיא ולדימיר פוטין. עלייתו לשלטון ב-2000 סימנה הן את התחזקות ה-FSB והן קרבה מחודשת בין המדינה לכנסייה. סמכויות ה-FSB התרחבו לאין שיעור והוענקה לו דריסת רגל משמעותית בספירה השלטונית, הרבה מעבר לזו שניתנה לו תחת השלטון הסובייטי. במקביל, התקרבות הכנסייה לשלטון – מגמה שהלכה והתהוותה מאז בחירת קיריל לפטריארך ב-2009, מעידה באופן מובהק על התפקיד הפוליטי והמודיעיני שנושאת הכנסייה הרוסית תחת שלטון פוטין. במהלך שנות כהונתו, מיסד הפטריארך קיריל (שככל הנראה מצעירותו שיתף פעולה עם גורמי הביון

הסובייטיים כנציג במועצת הכנסיות העולמית בז'נבה) את יחסי הכנסייה עם המדינה ועם שירותי הביון שלה. עובדה זו באה לידי ביטוי בהקמת מוסד המרכז את העבודה המשותפת ומסדיר את המתודות שלה בין גורמי הכנסייה והביון. מסמך המעיד על כך נמצא על ידי ה-FBI במחשבו של דמיטרי פטרובסקי, נציג הכנסייה הרוסית ששירת בארצות הברית עד 2023. במסמך זה מפורטים תחומי שיתוף הפעולה של הכנסייה עם ארגוני הביון הרוסיים – שירות הביטחון הפדרלי (FSB), שירות ביון החוץ (SVR) והמודיעין הצבאי הרוסי (GRU).

הכנסייה כזרוע שלטונית בישראל כיום

דוגמאות עדכניות לשיתוף הפעולה בין גורמים כנסייתיים לבין הממשל הרוסי ושירותי הביון שלו רבות ומגוונות. להלן יובאו שתי דוגמאות רלוונטיות לישראל מן השנים האחרונות: האחת נוגעת לארגון כנסייתי, והשנייה לנציג שנשלח לאזור מטעם הכנסייה.

ארגון IOPS – החברה הארץ-ישראלית הפרובוסלבית הקיסרית (Imperatorskoe pravoslavnoe palestinskoe obshchestvo) – הוא דוגמא מובהקת לדריסת הרגל השלטונית שמנסה רוסיה להשיג בישראל. ארגון זה, המנהל נכסים דתיים רוסיים במזרח התיכון, הוקם ב-1882, סיים את פעילותו עם נפילת האימפריה הצארית, וחידש אותה ב-1992. בראש הארגון עומד סרגיי סטפשוין – לשעבר ראש ממשלת רוסיה וראש ה-FSB, אשר לא צמח מקצועית בכנסייה הרוסית האורתודוקסית. ככלל, ניכר כי הארגון מאויש על ידי בכירים מהפוליטיקה והכלכלה הרוסית, ביניהם השגריר הרוסי בישראל אנטולי ויקטורוב וניקולאי טוקרב, ראש חברת טרנסנפט (חברת מונופול ממשלתית לשינוע נפט ומוצריו) ואיש המשטרה החשאית לשעבר (הקג"ב וה-FSB). ב-2015 קיבל הארגון מעמד רשמי בישראל.

לצד ניהול הנכסים הקיימים, חותר הארגון להיות מוקד דתי ותרבותי לצליינות הרוסית-אורתודוקסית. אחת ממטרותיו המוצהרות הנוספות הינה פוליטית-דיפלומטית: להיות גשר ביטחוני בין שני צדי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במילים אחרות, המטרות הדתיות והפוליטיות הינן חלק גלוי ממטרות הארגון, מה שמדגיש את התפקיד שהוא מבקש למלא בפוליטיקה הבין-אזורית ואת תפקידה המסורתי של הכנסייה כזרוע של מדיניות החוץ הרוסית. בנוסף, חשיבותו ככלי של מדיניות זו באה לידי ביטוי בכך שפוטין אישר באופן אישי את מינויו של סטפשוין. לפי מקורות עיתונאיים, הוא מקבל ממנו דיווחים ישירים על פעילות הארגון. מעטה הסודיות האופף את רשימת החברים המלאה, אופני הקבלה ופעילותו הפוליטית מהווה חלק מאופן הפעולה של הארגון.

ניכר כי סודיות הינה היבט מהותי גם בעבודתם של לפחות חלק מהשליחים הכנסייתיים בישראל, ובהם שליח הפטריארך קיריל, הארכימנדריט וסיאן. תפקידו הרשמי של וסיאן כולל חיזוק הסמכות הנוצרית-אורתודוקסית בירושלים, בעיקר מול הפטריארך היווני המהווה את הסמכות האורתודוקסית העליונה בארץ. עברו של וסיאן ממחיש את שיתוף הפעולה בין הכנסייה לשירותי הביון. בטרם הוצב בירושלים ב-11 באוקטובר 2023, שירת וסיאן בבולגריה בתפקיד ראש הכנסייה הרוסית. במהלך שירותו שם, נחשף על ידי שירותי הביון המקדוניים כמקדם מהלכים העלולים לסכן את ביטחון המדינה ולפצל את הכנסייה המקומית. בנוסף לכך, זמן קצר אחרי החשיפה, הסוכנות לביטחון לאומי בבולגריה הציגה דו"ח עם ממצאים חד משמעיים המעידים על עבודתו למען המודיעין הרוסי. כתוצאה מהתפתחויות אלו, גורש וסיאן מבולגריה בספטמבר 2023, והוצב בירושלים חודש לאחר מכן. מאז הוא מכהן בתפקיד ראש המשימה הכנסייתית בירושלים, והינו חבר ב-IOPS.

הנקודות שצוינו במאמר זה מהוות טעימה מצומצמת מסוגייה שנחקרה רבות אודות הקשר שבין הכנסייה הרוסית-אורתודוקסית לכוח רך במדיניות חוץ בכלל ובישראל בפרט. לאור זאת, חשוב להבין כי הכנסייה אינה מהווה רק קהילת מאמינים, המעניקה מענה לצורכי הצליינים ותומכת בפעילות הדתית במקום. לצד זאת, היא גם בעלת תכלית מדינית ברורה: אחיזה והשפעה מתמשכת במרחב בעל חשיבות עליונה לעולם הנוצרי, וכן הבטחת שליטה ונוכחות בסמיכות למקומות הקדושים לנצרות.

התפתחויות אחרונות והמשמעויות לישראל

השנה האחרונה הסתמנה בהגברת הלחץ על ישראל מצד השלטון הרוסי להעביר לידיה את חצר אלכסנדר – מתחם דתי-כנסייתי השוכן בלב הרובע הנוצרי בירושלים, כ-70 מטרים בלבד מכנסיית הקבר. העברת הבעלות על המתחם שבעיר העתיקה נחשבה לחלק מהעסקה לשחרור נעמה יששכר מהכלא הרוסי בינואר 2020. מאז, התגלגל הנושא לפתחם של בתי משפט (בית המשפט המחוזי בירושלים ובית המשפט העליון), שהחזירו את הדיון לממשלה. ב-2024, הקים ראש

הממשלה נתניהו ועדה שדנה בנושא ועתידה להחליט בקרוב על סוגיית העברת המתחם לידי ה-IOPS. בהינתן פעילותה בעבר ובהווה של הכנסייה הרוסית-אורתודוקסית, עולה כי מסירת המתחם אינה עניין דתי בלבד, ואף לא משפטי, אלא נושא עקרוני בעל משמעויות מדיניות: דריסת רגל נוספת לרוסיה, וייתכן כי גם לשירותי הביון שלה, בלב ירושלים. יתרה מזאת, מסירת חצר אלכסנדר לניהולו של ה-IOPS לא תסתום את הגולל בנושא המקרקעין, אלא תביא עמה תיאבון גדול יותר לדרישות נוספות. סטפשיין כבר [הצהיר](#) ב-2022 על שלושת הנכסים הבאים שרוסיה מתעתדת לבקש מישראל: חלקת וירי גלילי ("אנשי הגליל"), כנסיית העלייה ("הנר") ומנזר מריה מגדלנה בירושלים.

לאור כל האמור לעיל על שיתוף הפעולה בין הכנסייה הרוסית לשלטון הפוטיניסטי, ומשום שאין הכרח משפטי במסירת המתחם, אין אנו רואים יתרונות בהעברתו למדינה אשר מעניקה באופן עקבי תמיכה לגורמים העוינים את ישראל, בהם איראן ושלוחיה וחמאס.

עורכי הסדרה: ענת קורץ, רינת חרש ואלדד שביט.